

Univerzita Karlova v Praze
Husitská teologická fakulta

Nina Oliberiusová

**Židovský náboženský život v Čechách (se zvláštním zřetelem
k Praze) v období od r. 1867 do Mnichovské dohody (z pohledu
představitelů českožidovského hnutí)**

**The Jewish religious live in Bohemia (especially in Prague) since
1867 till the Munich agreement (from the point of view of the
members of the Czech-Jewish movement)**

Autoreferát doktorské disertační práce

Praha, 2012

Předkladatel doktorské disertační práce: Mgr. Nina Oliberiusová

Doktorský studijní program: Teologie

Studijní obor: Judaistika

Školitel: doc. PhDr. Bedřich Nosek, CSc.

Oponenti doktorské disertační práce:

.....

.....

.....

Obhajoba disertační práce se koná dne.....

v.....na.....

.....

.....

před komisí pro obhajobu disertační práce. Předsedou komise byl
jmenován

.....

Předseda

oborové rady:

doc. PhDr. Bedřich Nosek, CSc.

UK v Praze HTF

Děkan

fakulty:

prof. ThDr. Jan B. Lášek

UK v Praze HTF

ÚVOD

Zvolila jsem toto téma práce, jelikož v současné době dochází k obnově židovského náboženského života v českých zemích. Naše ŽNO byly zcela zdecimovány po tragédii šo`a. Židé byli v hojně míře pronásledováni i komunisty. Teprve tedy od r. 1989 se ŽNO u nás svobodně rozvíjejí. Považuji tedy za podstatné ukázat židovský náboženský život v Čechách před nástupem totalitních režimů, a to, na co mohou dnešní ŽNO, sdružené do Federace židovských obcí, navázat.

Existuje velké množství prací zabývajících se historií židů v Čechách. Pro stručné nastínění situace před sledovaným obdobím jsem čerpala z knihy G. Klemperera o pražském rabinátu, z Ledererovy *Českožidovské otázky*, z Pěkného *Historie Židů v Čechách a na Moravě* a z mnoha dalších knih, článků a studií. Z modernějších prací, vztahujících se k vlastnímu tématu, tedy k historii židů v Čechách v 19. a 20. stol. zmiňme práce H. Krejčové, která se věnuje českožidovskému hnutí, na antisemitismus se zaměřuje M. Frankl, na vztahy mezi Čechy, židy a Němci a na sionismus se soustředí K. Čapková, sionismu se věnuje i M. Yegar. V anglicky vydané literatuře se zhodnocením sociálních vazeb mezi židy a nežidy zabývá G. Cohen, vztahy mezi Čechy a Němci a jejich dopad na židy popisuje i R. Kestenberg-Gladstein a H. Kieval. Především každodenní život židů od dob Marie Terezie po Slánského proces nám přibližuje v ukázkách dopisů, vzpomínek, závětí apod. W. Iggers. Druhá kapitola knihy L. Rotshkirchen *The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the Holocaust* se věnuje situaci židů v době první republiky. Neocenitelným pomocníkem je i Munelesův *Bibliografický přehled židovské Prahy*.

Domnívám se, že je potřebná studie v češtině, která se podrobněji zabývá přímo židovským náboženským životem a prohlubuje znalost této problematiky. V obecné rovině vycházím z prací od H. Stranskeho a G. Fleischmanna ve sborníku *The Jews of Czechoslovakia. Historical*

Studies and Surveys. Problematika židů v tomto období je velice spleťitá a je téměř nemožné ubránit se zjednodušení. Rozhodla jsem se tedy pro specifičtější zaměření, a to na pohled českých asimilantů na židovský náboženský život v Čechách ve sledovaném období. Vycházím tedy z monografií od předních představitelů českožidovského hnutí, V. Rakouse, Ed. Lederera, V. Vohryzka, B. Klienebergera, J. Kohna a R. Federa. Vzhledem k tomu, že téma práce postihuje velmi rozsáhlý časový úsek, je zde ohromné množství dobových pramenů – periodik. Držím se tedy opět dané specifikace a pracuji pouze s nejdůležitějšími českožidovskými periodiky, *Kalendářem česko-židovským*, *Českožidovskými listy* a *Rozvojem*. Stanoviska dalších směrů v judaismu té doby je možné z těchto pramenů velmi dobře postihnout, neboť českožidovská periodika často reagují na články z ostatních periodik a seznamují nás tedy s postoji dalších proudů v tehdejších ŽNO. Analyzuji články z dobových periodik a samozřejmě pracuji s těmito prameny kriticky a přes nános kontroverzí a nálad se snažím dostat k podstatě problému. Ve sledovaném období se prolínají problémy náboženské, etické, politické, národnostní, ekonomické, zaměřuji se tedy na náboženství a u ostatních oblastí se omezují pouze na stručný popis.

V tématu práce se objevuje několik zákonů, pracuji přímo s textem mnoha zákonů, ať už se jedná např. o ústavu z prosince 1867, zákon ze dne 21. března 1890 či československou legislativu.

V práci budu užívat termínu „židé“ a psát většinou s malým „ž“ neboť v době, která je tématem práce, se za příslušníky židovského národa považovala menšina židů. Při citaci z dobového tisku uvádím vždy původní, citovanou, dobovou formu, takže např. nepíši *ješiva*, ale *jošiva*, nepíši *cheder*, ale *chéder*, nepíši *tfilin*, ale *tefilim* atd.

OBSAH A STRUKTURA PRÁCE

1. JOSEF II. A JEHO REFORMY, ZAČÁTEK ŽIDOVSKÉ EMANCIPACE V ČECHÁCH

1.1 Toleranční patent

Toleranční patent byl stěžejní součástí politiky Josefa II. Židé se dříve silně ztotožňovali se svou *kehilou*, nyní se staletý rámec začal měnit.

1.2 Školská reforma

Součástí Tolerančního patentu byla povinnost židů zakládat tzv. *Jüdische Normalschulen* / židovské normální školy (dále německé židovské školy). Císařská vláda vyzvala ŽNO k zakládání těchto škol, které byly kontrolované vládou a kde mělo být doplněno studium v chlapeckých náboženských školách (*chederech*) o sekulární předměty.

Od zavedení školské reformy byl veden boj o podobu školství. Na obou stranách stály výrazné osobnosti. Na straně osvícenců (*maskilim*), to byli především Peter Beer, Herz Homberg a Wolfgang Wessely. Na straně ortodoxie, proti reformě, stáli významní rabíni Jechezkel Landau, Ele'azar Fleckeles, Šmu'el Landau a Chatam Sofer.

Do poloviny 19. stol. v českých zemích tradiční forma výuky v *chederu* téměř vymizela a byla nahrazena pouze částečnou výukou náboženství, která byla zařazena do osnov německé židovské školy. Školská reforma hrála zásadní roli v procesu asimilace. Světská školní výchova posilovala celkovou germanizaci židovského obyvatelstva.

1.3 Další josefínská legislativa týkající se židů

Další dekrety pokračovaly v transformaci židovských obcí.

2. VLÁDA FRANTIŠKA II.

2.1 Židovský systemální patent

R. 1797 byl vydán tzv. *Judensystemalpatent* / Židovský systemální patent, který byl systematickým přehledem tehdejší židovské legislativy. Až do revoluce v r. 1848 tvořil prakticky základ právního postavení židů. Mnoho židů již působilo ve finančnictví a průmyslu, většina židů byla ale stále chudá. Postupovala německá jazyková asimilace, došlo ke splynutí židovských a německých zájmů v Čechách.

2.2 Náboženský život

„Židovské obce v historických zemích patřily k aškenázským. Jejich modlitební knihy, jejich zvyky, obřady, jejich obřadní předměty, pravidla chování při náboženských svátcích, náboženská rozhodnutí (takanot) a responza (še'elot u-tešuvot), všechno bylo součástí tradice, která vedla až k počátkům židovských obcí ustanovených v západní a střední Evropě.“¹ Ačkoliv celkový rozvoj v 18. stol. znamenal všeobecné uvolnění tradiční židovské společnosti, tak náboženský život většiny židovské populace se ale stále držel ustálených pravidel. Po smrti rabiho Jechezkela Landaua nebyl vrchní rabinát obsazen a obec byla řízena tříčlenným rabínským kolegiem.

V Praze došlo k založení *Verein zur Verbesserung des Israelitischen Kultus* / Spolku pro upravenou bohoslužbu. Byl to počátek reformního hnutí u nás. V českých zemích se první synagogou s reformní bohoslužbou, která přeměnila své rituály podle reformního ritu vídeňského templu, stala *Altschul* / Stará škola, kde působily významné osobnosti jako Leopold Zunz, Michael Sachs, Saul Isaak Kämpf. Místo *Altschul* byla pak postavena dnešní Španělská synagoga.

¹ STRANSKY, H. *The Religious Life in Historic Lands*, s. 336.

3. REVOLUCE ROKU 1848 A POČÁTEK VLÁDY FRANTIŠKA JOSEFA I.

3.1 Revoluční rok 1848

Židé se aktivně zapojili do revoluce, byla odstraněna nejhorší protižidovská legislativa. V. Rakous o porevolučním vývoji píše: „Židé se smějí stěhovati! Židé smějí nabývat půdy! Lidé se smějí ženiti!“²

3.2 Demografické změny

Dochází ke dvěma migračním vlnám, nejprve tisíce židů odchází z malých ghett. Židé pronikli na venkov, počet míst s židovským osídlením výrazně vzrostl. Od konce 60. let 19. stol. dochází ke druhé migrační vlně, k centralizaci. Židé se přesouvali z chudých zemědělských oblastí do rozvíjejících se průmyslových center. Vylidňují se staré ŽNO (Golčův Jeníkov, Kasejovice, aj.) a vznikají nové velké ŽNO, z nichž většina byla v oblastech osídlených převážně Němci a byla založena okolo r. 1860 (Karlovy Vary, Liberec, Teplice, Ústí nad Labem, České Budějovice, Plzeň, a další).

3.3 Asimilace

Mnoho historiků popisuje léta 1848–1918 jako dobu zápasu, nevraživosti a neporozumění mezi Čechy a Němci v historických zemích. Zcela jistě ale na tehdejší společnost musíme pohlížet jako na společnost multikulturní. Bohužel ale, konflikty mezi Čechy a Němci, spíše než kompromisy a spolupráce na společné budoucnosti, se staly základní charakteristikou života v habsburské monarchii. Národnostní otázka nebyla pouze problémem Čechů a Němců, ale i židů, ti byli postaveni před volbu a museli si vybrat, rozštěpili se do dvou asimilačních táborů.

² RAKOUS, V. *Na rozcestí*, s. 28.

3.4 Německá asimilace

Ze začátku se židé připojili na stranu liberálnějších Němců. Období let 1830–1870 je charakteristické kulturní syntézou židovskou a německou. Uveďme slova A. Steina: „Prvně domnívali se židé rakouští, že zavděčují se státu, hlásí-li se k národnosti německé [...].“³ Tento proněmecký trend podpořila vláda ústavou r. 1867.

3.5 Antisemitismus

Česká společnost byla v této době více antisemitská, než německá společnost. Někteří židé, též kvůli antisemitismu, emigrovali.

3.6 Česká asimilace

Včlenění se židů do česky mluvících měst bylo mnohem složitější. Myšlenky českožidovské asimilace se začínají objevovat ve 40. letech 19. stol. – skupina intelektuálů zvaná „Mladá Čechie“. Siegfried Kapper v r. 1846 vydal básnickou sbírku *České listy*, což byla první práce moderního židovského autora psaná česky. Zde vyjádřil svůj vztah k českému národu, jeho snahy ale zůstaly z velké části nepochopeny (odmítnutí Kappera K. H. Borovským).

Rabín Filip Bondy začal v Kasejovicích užívat vedle hebrejštiny i češtinu. Jak píše K. Fischer: „Již v prvních letech šedesátých proslavil první české řeči, které kdy při obřadech židovských prosloveny byly, a sice nejprve řeči svatební, potom řeči pohřební.“⁴

3.7 Situace v Praze

V Praze byla situace nejkomplicovanější, neboť v tomto městě byla smíšená populace. Většina pražských židů upřednostňovala německý jazyk a německé sociální vazby. Uveďme názor J. Scharfa:

³ STEIN, August. Židé v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1881, roč. 1, s. 102.

⁴ FISCHER, Karel. Dr. Filip Bondy. *Kalendář česko-židovský*, 1891, roč.11, s. 60.

„Od minulého století zavládl náhled, že žid ničím jiným, než Němcem býti nemůže a od té doby bylo vychování německé.“⁵

3.8 Školství a náboženské vzdělávání

Německé židovské školy měly ve svých osnovách vedle světského vzdělání i židovské náboženské vzdělání. Toto náboženské vzdělání bylo samozřejmě malé ve srovnání s intenzivním židovským učením předchozích generací. Opět se setkáváme s neúspěšnou snahou o zřízení rabínského semináře (A. Kohn, Š. J. Rapoport).

3.9 Náboženský život

ŽNO tvořila po staletí jádro tradiční židovské společnosti a ovlivňovala každý aspekt židovského života. Pod vlivem emancipace se situace změnila, jak dokládají slova V. Rakouse: „Jinak bývalo doma. Otec si na světské učení nepotrpěl. Chumiš – to ano. Celé dny by nás byl vydržel trpělivě učit v chumiši; jen že my to zase nevydrželi. Při jiné knize než při chumiši, nerad nás otec viděl.“⁶ Židé se, ve snaze splynout s okolím, zbavovali vlastních kulturních a rodových tradic, stále více se asimilovali. Zákony změnily příznivě právní, ekonomické a sociální postavení židů, zároveň však došlo k urychlení rozpadu tradičních vazeb uvnitř židovské pospolitosti a ke krizi židovských institucí. Mnohé ŽNO začaly mít problém udržovat své instituce a platit své funkcionáře. Některé ŽNO si nemohly dovolit platit rabína, často tu plnil různé náboženské funkce (*chazan*, *šochet*) jen jeden člověk. Mnohdy se malé obce musely spokojit s tzv. *Dispensrabbiner*, duchovními vůdci, kteří dostali výjimku a mohli zastávat úřad rabína, ačkoliv neměli dostatečné vzdělání.

⁵ SCHARF, Jakub. Deset let. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 143.

⁶ RAKOUS, Vojtěch. Bývalo jinak [...]. *Českožidovské listy*, 1899, roč. 5, č. 19, 29. 9. 1899, Belletristická příloha Českožidovských listů č. 19, s. 1.

4. POSLEDNÍ PŮLSTOLETÍ RAKOUSKO-UHERSKA (CCA 1870–1918)

4.1 Pokračující migrace

Migrace pokračovala, sílila urbanizace. Nejvíce vesničanů z Království českého přicházelo do Prahy. Židovská populace v Praze a jejích předměstích, především díky této vnitřní migraci, stále rostla.

4.2 Sociální postavení židů

Sociální postavení židů se nyní velmi výrazně zlepšilo. Na počátku 20. stol. patřili židé převážně k úspěšné střední, nebo vyšší vrstvě. Došlo k impozantnímu nástupu židů do ekonomiky a průmyslu.

4.3 Napětí mezi Čechy a Němci

Problematika česko-německých vztahů je značně složitá, tyto vztahy měly silný vliv i na vnitřní židovské záležitosti. Na konci 19. stol. se většina židů stále považovala za Němce. Důvodem byl německý liberalismus, o kterém píše Ed. Lederer: „[...] tu mezitím octnul se český žid ve vleku strany německoliberalní, neobmezené to vládkyně v říši. Strana ta dobře vystihla, že v židu českém najde silnou oporu, [...]. Žid se svou již německou rodinou, svými německými školami konfesionálními, svým německým obchodem a průmyslem hodil se této straně výborně za podporu ve městech českých, kde [...] tvořil ‚německé jádro města‘, pomáhal zachovávat německý rys měst a městysů, a všemožně v roli loyálního občana proti revolucionářskému češství byl udržován.“⁷ Sílicí český prvek ve společnosti stále ignorovala většina židů ve velkých městech, nikoliv venkovští židé. Na venkově začala mezi židy pronikat čeština. Uveďme si slova B. Klinebergera: „Avšak ať je kultura německá důležitá jakkoli [...] žid,

⁷ LEDERER, Ed. *Českožidovská otázka*, s. 14.

žijící mezi českým lidem, saje v sebe maně kulturu českou a s ní kus duše české; ta jest mu bezprostřední. Tu dýchá, tou žije [...].“⁸

4.4 Situace v Praze

Praha se okolo r. 1890 stala převážně českým městem. Židé zde tvořili velkou část německy mluvícího obyvatelstva. Rozsah židovské integrace do pražské německé společnosti byl ohromný. Až do 90. let 19. stol. nacházeli pražští židé mnoho důvodů pro své spojenectví s Němci a málo pro to, aby se připojili k Čechům, jak píše B. Hlaváč: „Pražští židé, zbaveni jsouce ghetta židovského, zřídili si sami ghetto německé, v němž zůstali všemu českému cizí.“⁹ Německé spolky, jichž bylo v Praze ohromné množství, neuplatňovaly absolutně žádné restriktce vůči židům. Židovská střední třída uznávala světské německé ideály, židé získávali uznání v německém společenském životě v Praze na základě stejných společenských a ekonomických kritérií jako nežidé. Téměř všichni židé, kteří dosáhli vynikajícího postavení v německé společnosti, měli pozice stejné prestiže a vlivu v pražských židovských náboženských a dobročinných spolcích. I přes určité napětí, které panovalo mezi Čechy a Němci, čile kvetl společenský život (plesy, bály), židé se ho aktivně účastnili a mnohé akce sami organizovali. Všechny výše popsané židovsko-nežidovské interakce se odehrávaly v rámci veřejného sektoru každodenního života. Vztahy v soukromé sféře měly jiný charakter.

Pravděpodobně tu náboženství hrálo zásadní roli při výběru životního partnera i sousedů. Židé toužili po úplné rovnosti uvnitř nežidovské společnosti a zároveň si přáli udržet si jasný smysl svého židovství. Jejich rodinné a domácí záležitosti zůstávaly omezeny

⁸ KLINEBERGER, B. *Naše budoucnost*, s. 55.

⁹ HLAVÁČ, Bedřich. Pražští židé dříve a nyní. *Kalendář česko-židovský*, 1930, roč. 50, s. 20.

na ostatní židy. Zkušenost pražských židů před první světovou válkou ukazuje rozsah, ve kterém bylo možné v jedné společnosti žít s dvojitou identitou, jako Němec i jako žid.

4.5 Antisemitismus

Ke konci 19. stol. sílil antisemitismus. Především Němci z pohraničí a studenti univerzity se stávali antisemity (vliv Augusta Rohlinga a Georga von Schönerera). Pražská německá společnost zůstávala ale liberální. Nejznámější českou antisemitskou aférou je jistě hilsneriáda, ale byly zde i nepokoje kvůli Badeniho nařízením a další.

4.6 Sionismus

Koncem 19. stol. se začínají hlásit o slovo dvě nové koncepce; sionismus a českožidovské hnutí, jež obě vyrostly ve stejném historickém kontextu. Sionismus nabízel pozitivní židovskou identitu. První sionistické spolky vznikají hlavně mezi německy hovořícími studenty; nejvýznamnější byl *Bar Kochba – Verein der jüdischen Hochschüler in Prag* / Spolek židovských akademiků v Praze (1899). Vliv na židy v Čechách měl jak politický sionismus T. Herzla, tak po r. 1900 především kulturní sionismus Achad Ha-Ama a M. Bubera.

4.7 Českožidovské hnutí

Českožidovské hnutí má své kořeny ve venkovském židovstvu. Rozvoj české asimilace byl umocněn vznikem českožidovských spolků. Stejně jako se sionismus nejprve objevil mezi židovskými studenty, též i českožidovské hnutí ze začátku nalézalo nejvíce stoupenců na akademické půdě. Nejdůležitější z českožidovských spolků byl *Spolek českých akademiků – židů* (1876) za protektorátu A. Zuckera. Prvním českožidovským tiskovým orgánem byl *Kalendář česko-židovský*. Ze začátku se hnutí věnovalo jazykové asimilaci. Jak píše O. Guth: „Nešlo o to předělávat Židy na židy, anebo Němce na Čechy, jak se někdy křivě veřejnosti namlouvá. [...] Žid na české vesnici četl ‚Prager

Tagblatt‘, mluvil česko-německou hantýrkou a o české kultuře věděl asi tolik jako o španělské. [...] r. 1876 česká veřejnost byla již tehdy národnostně probuzena a obrozena; židé však pokulhávali o 30 let pozadu. A tak tedy ujali se českožidovští studenti práce.“¹⁰ Z mnoha dalších českožidovských organizací jmenujme náboženskou společnost *Or Tomid* (1884) a *Národní Jednotu českožidovskou* (1893). Byly vydávány *Českožidovské listy*.

Představitelé českožidovského hnutí se začali prosazovat v politice (B. Bondy, A. Zucker, J. Scharf, aj.). Od r. 1880 začaly průzkumy tzv. *Umgangssprache* / obcovací řeči. Statistika ohledně jazyka začala být užívána jako měřítko národní síly. Pohyb židovských venkovanů do Prahy a dalších průmyslových měst nahledal sto let starou německo-židovskou alianci. Představitelé českožidovského hnutí vyzývali ke změnám jak politické, tak kulturní strategie velkých ŽNO.

V r. 1904 začal vycházet *Rozvoj*. V období, kdy se intelektuální vedení seskupovalo okolo *Rozvoje*, navázala tato mladá generace představitelů českožidovského hnutí (V. Vohryzek, B. Klineberger, Ed. Lederer, aj.) partnerství s pokrokovými složkami českého národa. Hnutí dospívá k nábožensko-eticko-filozofickému pojetí asimilace jako vnitřního procesu, jako jakési syntézy češství a židovství. Uveďme slova V. Vohryzka: „[...] a věru že nemáme krásnějšího a jednoduššího programu, než který hlásal svatý Václav: ‚Nedej zahynouti nám ni budoucím.‘“¹¹

Od konce 19. stol. českožidovské hnutí dosahuje výrazných úspěchů, židovstvo v Čechách se stává jasně sebevědomě dvojjazyčné.

¹⁰ GUTH, Otakar. Dvě jubilea. *Kalendář česko-židovský*, 1926, roč. 46, s. 4–5.

¹¹ VOHRYZEK, V. *Kniha životní moudrosti*, s. 132.

4.8 Sionismus a českožidovské hnutí

Mezi oběma těmito novými koncepcemi bylo množství rozepří. Z pohledu čechožidů byla idea židovského národa mylná a osídlení Palestiny nemožné.

4.9 Pokles náboženské praxe

Politické a kulturní podmínky vedly k celkovému úpadku náboženské praxe. Např. O. Kraus píše: „Synagogy zejí prázdnotou. I v Praze, kde židů je na tisíce, nemohou často dostatí dohromady *minjan* (10 mužů) přes to, že 8 nebo 9 modlících mají za plat a potřebují jen jednoho jediného z ochoty.“¹²

4.10 Náboženský život – obecná charakteristika

Hlavní proud židovského života již nebyl řízen rabinátem. Na přelomu 19. a 20. stol. v židovstvu v Čechách mezi sebou zápasily v zásadě čtyři směry: ortodoxie, liberalismus, sionismus a českožidovské hnutí. Jedná se o hlavní proudy uvnitř židovské komunity, přičemž toto dělení jistě nenabízí zcela vyčerpávající charakteristiku židovské identity.

V mnoha případech jediným veřejným přihlášením se k židovskému náboženství byla návštěva synagogy. Pro většinu věřících kázání, překlad a výklad týdenního čtení *Tory* a *haftary* v češtině či němčině byly základním zdrojem náboženského vzdělání. Obce stavěly nádherné synagogy. V těchto synagogách byla bohoslužba trochu zkrácená, ale v zásadě následovala tradiční modlitební knihy, byla doplněna varhanní hudbou, sborem, výbornými kantory a kazateli. Na konci 19. stol. již většina věřících nebyla schopná porozumět obsahu modliteb a číst hebrejský text. Pořádek bohoslužeb včetně liturgické

¹² KRAUS, Otakar. Náboženská rada. *Rozvoj*, 1907, roč. 4, č. 6, 23. 3. 1907, s. 2.

poezie byl v modlitebních knihách z úcty k tradici zachován, i když ne vše bylo recitováno.

4.11 Pohřební bratrstva a hřbitovy

Židé v Čechách přišli do kontaktu s židovskými rituály především v čase smrti a truchlení. *Chevra kadiša* požívala všeobecného respektu. Začátkem 20. stol. se objevila diskuze ohledně kremace.

4.12 Snaha českožidovského hnutí o ovlivnění náboženského života

Svázanost českého židovstva s německou kulturou byla nejvíce patrná ve školách a v synagogách. Českožidovské hnutí vidělo jako jednu ze svých nejdůležitějších úloh vyjmutí němčiny z veřejného židovského života. ŽNO v Čechách naslouchaly převážně německým kázáním a četly z modlitebních knih s německými překlady. Století trvající spojování němčiny s bohoslužbou, obdařilo tento jazyk v obecné židovské představě téměř posvátným statutem. Obzvláště maloměstští židé měli tendenci k němčině přistupovat jako k řeči sváteční a češtinu používat jako řeč běžnou, hovorovou. *Spolek českých akademiků – židů (SČAŽ)* se snažil o větší vnímavost pro český jazyk, k programu SČAŽ se stavěli kladně židé na venkově. Židovské instituce v Praze byly k programu SČAŽ daleko rezistentnější. Představitelé českožidovského hnutí se proto rozhodli ze začátku nejít do otevřeného konfliktu.

Významnou roli hrál náboženský spolek pro pěstování bohoslužby jazykem hebrejským a českým *Or Tomid* (Věčné světlo). Spolek nechtěl v synagogální liturgii nic měnit, pouze pasáže, které byly v němčině, chtěl nahradit češtinou, hebrejský text zůstal zachován. Úřad rabína *Or Tomidu* přijal r. 1884 Filip Bondy. Od r. 1886 organizoval *Or Tomid* bohoslužby pravidelně ve své modlitebně. Představitelé spolku se nepouštěli do přímého konfliktu s představiteli německy orientované PŽNO. Zprávy o činnosti *Or Tomidu* se velmi často objevovaly v židovském tisku.

Další významná organizace *Národní Jednota českožidovská* (NJČŽ) založená r. 1893 se angažovala v boji o počestění ŽNO. V některých městech především ve středních Čechách výrazně uspěla, např. v Příbrami. Těžší pozici měla na předměstích Prahy, jako Smíchov, Vinohrady. Nejtěžší byl boj v PŽNO, který byl veden s ostatními frakcemi na pražské radnici až do doby první republiky. NJČŽ usilovala o prosazení jazykové rovnoprávnosti v PŽNO. Neustále docházelo k rozdílkám mezi představiteli českožidovského hnutí a ostatními směry v tehdejším židovstvu.

4.13 Česká náboženská literatura

Or Tomid a *SČAŽ* začaly s ambiciózní publikační činností náboženské literatury, často šlo o pouhé překlady z němčiny. Nejdůležitější a nejvlivnější z publikací byla modlitební kniha hebrejsko-česká *Maarche-lew. Modlitby Israelitův pro dny všední, pro sabaty i svátky* s českým překladem od A. Steina.

4.14 Snaha o reformu

Vzorem pro české pokrokové židy bylo německé reformní hnutí. Probíhala široká diskuze o možné reformě bohoslužeb. Byla kritizována situace v ŽNO a konstatováno, že němečtí liberální židé jsou židy jen podle formy a vlastní obsah náboženství u nich vyprchal.

4.15 Rabínská otázka

Ještě na konci 19. stol. byl stále významným střediskem tradiční vzdělanosti Golčův Jeníkov; proslavená byla *ješiva* A. Kornfelda. Po jeho smrti museli studenti navštěvovat *ješivy* mimo české země. Nadále pokračovala debata o nutnosti otevření rabínského semináře, ten stále chyběl a studenti tedy studovali na seminářích ve Vídni, Berlíně, Vratislavi a Budapešti. Bylo zde málo rabínů narozených v Čechách. Atmosféra ve většině židovských domácností nevedla děti k výběru rabínského povolání. Sítila potřeba rabínů ovládajících dobře český

jazyk, *NJČŽ* finančně podporovala české kandidáty rabínství. Často byla po rabínovi požadována kumulace různých funkcí, nebyl jen rabínem, ale též např. kantorem a učitelem náboženství. Úpadek prestiže rabína je široce popisován v dobovém tisku.

Rabínská otázka se v ŽNO stala dalším předmětem sporu, představitelé českožidovského hnutí si stěžují, že inzeráty na uprázdněná rabínská místa se objevují výhradně v německých periodikách. Kvůli nedostatku rabínů, přicházeli do českých zemí rabíni z ciziny, někteří byli přijati velmi vřele, obzvláště pokud se naučili česky. Přišlo také mnoho rabínů z Haliče, ti posílili ortodoxní prvky v ŽNO. Představitelé českožidovského hnutí doslova horlí proti haličským rabínům. Uvedme slova St. Schulhofa: „Na místě věčných a hlubokých pravd, které ani nejzarytější odpůrci našemu náboženství neupírají, na místě dokonalé mravouky podává se nám směs zastaralých obřadů a nařízení [...]. Ne židovskému náboženství, které bylo jedním z nejdůležitějších pilířů veškeré lidské vzdělanosti, nýbrž této příšeře, zatahující nás v doby, kdy židovstvo v zcela jiných poměrech žilo a za zcela jiných podmínek se vyvíjelo, této příšeře, překázející pokroku a pravému modernímu vzdělání a cítění, této příšeře, zahanbující nás v očích všechněv jinověrců, platí náš boj, který bude tím úpornější, čím více bude příšera ta novým haličským importem oživována a omlazována.“¹³

4.16 Školství a náboženské vzdělávání

Nadále existovaly německé židovské školy, kde se děti učily především sekulární předměty, náboženské standardy na těchto školách byly nízké. Němčina, jakožto vyučovací jazyk, zapříčinila negativní postoj Čechů k těmto školám, jež pro ně představovaly iritující anachronismus z konce 18. stol. Českožidovské organizace bojovaly za

¹³ SCHULHOF, Stanislav. Proti orthodoxii. *Rozvoj*, 1904, roč. 1, č. 34, 18. 8. 1904, s. 2.

rušení těchto škol, které podle nich byly baštami německví v českém prostředí. Na školskou otázku se soustředilo mnoho pozornosti. Stále většina židů chtěla, aby jejich děti absolvovaly školu s výukou v němčině, a aby se orientovaly v německém prostředí. V Čechách bylo stále ještě v letech 1884–85 celkem 114 německých židovských škol.

Čeští nacionalisté židy za německé židovské školy velmi kritizovali, jak vidíme z článku J. Kořána: „Věci tyto dáváme na uvážení našim spoluobčanům židovským, aby sami moudře a bez předpojatosti soudili, zda jednájí opatrně a prakticky školy německé uprostřed obyvatelstva českého vydržující a zdali sami netvoří takto přehradu mezi sebou a obyvatelstvem, v jehož středu žijí; a zdali sami nepodněcují proti sobě zášť tohoto lidu, jestliže školami vlastními demonstrují neustále tomuto lidu, že nechtějí a nemohou dítek svých do jeho škol posílati, že sebe za něco jiného, za zvláštní, odloučenou kastu pokládají, že v ohledu národním staví se vedle Němců [...]“¹⁴

Společně se svým čtrnáctidenníkem *Českožidovské listy* volala *NJČŽ* po uzavření všech německých židovských škol v Praze a na českém venkově a prosazovala, aby židovské děti navštěvovaly české školy. V r. 1910 existovalo z uvedených 114 německých židovských škol již jen pouhých 5. V r. 1910 už byla tedy německo-židovská aliance na českém venkově mrtvá.

Představitelům českožidovského hnutí se ale objevil nový protivník, sionisté, a jejich návrh na zřízení židovských škol, podporovaný ortodoxními židy.

Ačkoliv židovští studenti stále více navštěvovali české střední školy, tak většina jich nadále upřednostňovala německý vzdělávací systém. Důvodem byla praktičnost němčiny pro uplatnění v životě a skutečnost, že nemajetné židovské dítě mohlo získat stipendium na

¹⁴ KOŘÁN, Josef. Židovské školy v Čechách. *Kalendář česko-židovský*, 1886, roč. 6, s. 102.

německé škole, proto se ozývaly hlasy na zřízení českožidovského fondu pro podporu nemajetných studentů, což se povedlo.

Ve vysokém školství nadále přetrvávala u židů největší inklinace k německému systému.

Skutečný rozsah náboženské indiference v židovské populaci je patrný z toho, že čím dále méně dětí bylo zapsáno ve specializovaných židovských náboženských školách.

Or Tomid věnoval hodně pozornosti publikování učebnic náboženství v češtině, které byly užívány k výuce ve školách. Výuka náboženství byla na rakouských školách povinná. Práce učitele byla mimořádně náročná. Někdy byl zároveň i *chazan* a *šochet*.

Začátkem 20. stol. jsme svědky rozsáhlé diskuze o úpravě resp. novém způsobu vyučování židovskému náboženství na školách. A. Stein uvádí: „Za nedostatky lze pokládati následující okolnosti: 1. Ubývá čím dál tím více znalosti jazyka hebrejského, jakožto jazyka synagogálního, jakožto jazyka liturgie a modlitby. 2. Upadá v zapomenutí a čím dál tím méně vykonává a zachovává se rítus a ceremonie židovského vyznání. 3. Umenšuje se čím dál tím více znalost židovské věrouky a mravouky.“ Proto A. Stein navrhuje, aby se na školách věnovala pozornost vyučování hebrejštiny a mravouky: „[...] aby se docílilo dovednosti hebrejsky čísti a znalosti nejdůležitějších modliteb a nejdůležitějších míst bible v původním jazyku [...]. Nejdůležitějším a nejpodstatnějším předmětem vyučování židovského náboženství jest ovšem věrouka a mravouka.“¹⁵ K otázce vyučování náboženství a hebrejštiny se vyjadřují mnozí představitelé českožidovského hnutí, např. rabín O. Kraus prosazuje u malých dětí místo výuky hebrejštiny vyprávění biblických příběhů. Tento návrh vyvolal bouřlivou reakci a českožidovské hnutí se rozdělilo na zastánce

¹⁵ STEIN, August. Zpráva ohledně vyučování židovskému náboženství na obecných a měšťanských školách v Čechách. *Českožidovské listy*, 1903, roč. 9, č. 1, 1. 1.1903, s. 3.

a odpůrce hebrejštiny, téma hýbalo židovskou společností. Debata o reformě výuky pokračovala mnoho let. Byla sledována i ostatními proudy v židovstvu. Pochopitelně, že představitelé ortodoxie ani sionismu nemohli souhlasit s myšlenkou, že by hebrejštiny byla mrtvým jazykem. Ortodoxní, sionističtí i německy asimilovaní liberální židé se stavěli proti těmto snahám o reformu výuky náboženství stejně ostře, jako proti snahám o reformu bohoslužeb.

4.17 Náboženský zákon z roku 1890

V důsledku druhé migrační vlny mnoho ŽNO postupně upadalo a zaniklo. Situaci nakonec musel řešit stát, který vydal *Zákon, daný dne 21. března 1890, č. 57 ř. z., jímž upravují se zevnitřní právní poměry israelitské společnosti náboženské*. Zákon ze dne 21. března 1890 představoval systematickou zákonnou úpravu kultové organizace.¹⁶ Po r. 1890 bylo tedy víceméně zajištěno financování ŽNO.

4.18 Ostjuden

Po vypuknutí první světové války prchaly tisíce židů pryč z Haliče. Mnoho z nich uteklo před bojovou vřavou do Vídně, někteří ale směřovali i do Čech, kde jejich příchod vyvolal diskuzi mezi našimi židy. Haličtí židé byli českými městy i vesnicemi přijímáni, vyskytly se problémy s *košer* produkty a sedlákům vadili svou ortodoxií. Mnozí uprchlíci mířili do Prahy. Zbožnost těchto východních židů byla v ostrém kontrastu k náboženskému úpadku v českých zemích. Ed. Lederer píše: „Ano, možno říci, že židé bez rozdílu stran, židé Češi, jako židé Němci i sionisté k židovským uprchlíkům z Haliče se ve skutcích dobročinnosti překonávali. [...] Za nejpodstatnější pokládám

¹⁶ *Zákon, daný dne 21. března 1890, č. 57 ř. z., jímž upravují se zevnitřní právní poměry israelitské společnosti náboženské* [online]. Společnost pro církevní právo při Právnické fakultě UK, 1999 [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < <http://www.spcp.prf.cuni.cz/lex/57-1890.htm> >.

jejich pojmání náboženství, pojmání našemu protichůdné [...]. Zkostnatělá ortodoxie jejich dusí všechny hlubší mravní cit. Mrtvá litera je jejich náboženstvím. [...] Jsou to náměsíčníci [...]. Jsou fanatikové ritu, ničím jiným [...].“¹⁷ Ledererův článek vyvolal řadu reakcí. Východní židé začali ovlivňovat ŽNO, do kterých přišli. Naplno se jejich vliv na náboženský život projevil po vzniku republiky.

5. ŽIDÉ V ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLICE

5.1 Obecná situace

S koncem první světové války se začala psát nová kapitola našich dějin. Na území nově vzniklé ČSR žilo 356 830 židovských obyvatel, což byla jen 2,42 % z celkové populace. V českých zemích ale představovala židovská menšina pouze 1 %, jednalo se o zhruba 118 000 osob. Když si dovolíme velké zjednodušení, můžeme říci, že první republika představovala pro židy stát, který byl v porovnání s jinými zeměmi středoevropského regionu, vůči nim relativně vstřícný. Židé byli velice aktivní jak na poli politickém, tak v hospodářství, vědě a kultuře.

5.2 Uznání židovské národnosti

Na základě iniciativy Rudolfa Kohna byla v Praze založena pár dnů před pádem Rakouska-Uherska, 22. října 1918, Národní rada židovská. Předsedou rady byl dr. L. Singer.

Již v listopadu 1917 v článku v *Selbstwehru* požadoval L. Singer uznání židovské národnosti se svou kulturní autonomií. Národní rada židovská vzala tento Singerův program za svůj. 28. října 1918 se L. Singer a M. Brod setkali s představiteli Národního výboru.

¹⁷ LEDERER, Edvard. Židé haličtí a židé u nás. *Rozvoj*, 1915, roč. 9, č. 15, 24. 7. 1915, s. 1–2.

Víme, že českožidovské hnutí a sionismus byly v otázce židovské národnosti v zásadním sporu. S požadavkem na uznání židovské národnosti představitelé českožidovského hnutí zásadně nesouhlasili a neustále zdůrazňovali, že „židovská národnost“ neexistuje.

Sionisté se ale plně prosadili a ČSR uznala Židy za národnostní menšinu. V *Ústavní listině Československé republiky* z r. 1920 se hlava šestá zabývá ochranou menšin národních, náboženských a rasových, podstatný je především §128.¹⁸ Židé se svobodně mohli přihlásit k židovské národnosti. Tento princip byl uplatněn i v následujícím sčítání lidu 15. února 1921.

5.3 Náboženský život – obecná charakteristika

Jednotlivé ŽNO na území ČSR se pochopitelně jedna od druhé lišily. Můžeme ale říci, že zde byly v zásadě tři okruhy židovstva – židé v západní části – Čechy, Morava, Slezsko – byli ve většině asimilovaní a moderní ve svém náboženském názoru. Obce na Slovensku tvořily druhý okruh. Třetím okruhem byla Podkarpatská Rus.

Pokud jde o demografický vývoj v Čechách, tak se zvyšoval počet smíšených manželství a snižovala se porodnost. Po celou dobu existence demokratické ČSR pokračoval v českých zemích samovolně a přirozeně trend odklonu od německé k české národnosti. S výjimkou sionistů se židé stále nepovažovali za příslušníky židovského národa, ale za Němce, nebo Čechy mojžíšské víry, což odráží i statistiky.

Postihnout širokou škálu variant židovské identity v meziválečném období je velmi složité a tak se musíme uchýlit k jistému zjednodušení a konstatovat, že v době vytvoření ČSR v r. 1918 byly v Čechách uvnitř

¹⁸ 121 / 1920 Sb. Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky [online]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna, datum neuvedeno [cit. dle 1. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web: < http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html >.

židovské komunity v zásadě stejné čtyři okruhy, jako na konci éry Rakousko-Uherska: německy asimilovaní liberální židé, českožidovské hnutí, ortodoxie a sionismus.

5.4 Pokles náboženské praxe

V čase založení republiky, náboženská praxe v ŽNO v Čechách byla ve stavu stagnace až úpadku, uveďme si slova V. Vohryzka: „Doposud lidé náboženství mají, ale u nás jaksi úkradkem, neboť mají a zapírají; říkají, že jsou jen matrikovými příslušníky určitých konfesí a že u nich náboženství nehraje žádnou úlohu.“¹⁹ ŽNO v ČSR ztratily mnohé ze svých původních pozic v židovském životě. Vztah jednotlivce k obci se velmi ztenčil. Mnozí židé v západních částech republiky opouštěli náboženské tradice judaismu. K tomu píše O. Bondy: „Není pochyby, že naše náboženské obce jsou v úpadku [...]. Příčina tkví hloub a sice v krizi a úpadku židovské víry vůbec [...]. Naše náboženské obce musí změnit stanovy. Vedle péče o náboženské potřeby, pokud takové ještě stávají, musí si obrátit za úkol pečovatí o vzdělání a mravní povznesení svých členů a vzájemnost mezi nimi, podporovati nemajetné, chrániti své členy, pokud se jim pro jich židovství děje újma [...].“²⁰

Dochází k vystupování z ŽNO, které se po převratu 28. října 1918 stalo daleko častější. V českožidovském hnutí se problematika vystupování z ŽNO a vůbec vztah hnutí k náboženství stává předmětem polemik, zmiňme názor V. Vohryzka: „Co se mne týče, prohlásil jsem již několikrát, že považuji matrikové příslušenství k nějakému náboženství, respektive církvi, za naprosto nedůstojné pokrokového člověka [...]. Byl jsem také jedním z těch, které mosaism, jak starými rabíny jest podáván, dlouho dusil, [...] odvrhl jsem prostě všechnu

¹⁹ VOHRÝZEK, V. *Kniha životní moudrosti*, s. 120.

²⁰ BONDY, Otto. Naše náboženské obce. *Rozvoj*, 1921, roč. 4, č. 2, 14. 1. 1921, s. 3.

přítež a poznal jsem, že jsem bez této daleko lepším židem, čili uvědomělejším mosaistou, než dříve.“²¹ Mezi českými asimilanty byly dva proudy (první proud – názor, že českožidovství nemá s židovským náboženstvím nic společného, je to čistě národní hnutí; druhý proud – názor, že židovské náboženství je absolutní podstatou židovství). Mnozí představitelé čechožidů razantně bojovali proti vystupování z ŽNO, jehož příčinou byla často neochota platit náboženskou daň.

5.5 Obnova židovského života

Jisté politické a sociologické faktory hovořily pro renesanci, obnovení tvořivého židovského života.

V době vzniku ČSR se židé z pohraničí, z nichž velká část se až do rozpadu Rakousko-Uherska považovala za rakouské Němce, cítili nejisti si svou budoucností. Toto byl zásadní moment, kdy českožidovské hnutí přešlo do boje za židovské přežití. Členové tohoto hnutí, kteří představovali nejvíce asimilované židy a nejvíce nábožensky indiferentní nyní ve své nové roli prosazovali důležitost náboženství jakožto charakteristického rysu odlišujícího židy od nežidovských spoluobčanů a také podporovali požadavky na tradiční dodržování předpisů na radách židovských obcí. Českožidovské spolky se dohodly na zřízení společného ústředí – *Svazu Čechů – židů*. V pokrokovější části českožidovského hnutí stále pokračovala debata o reformě bohoslužby.

Německy asimilovaní židé, kteří bydleli v oblastech, kde nežidovské německé obyvatelstvo tvořilo méně než 20 % obyvatelstva, byli postupně vytlačováni z pozic ve vedení ŽNO. Tato ztráta prestiže způsobila, že mnozí z nich se ve změněné situaci začali identifikovat s vírou svých otců. I když ne vždy došlo k vzrůstu náboženské praxe,

²¹ Z pozůstalosti dra Vohryzka. *Kalendář česko-židovský*, 1919, roč. 39, s. 4.

určitě nová situace přinesla intenzivnější identifikaci se židovským náboženstvím jako takovým. Mnoho těchto německy asimilovaných židů, začalo finančně podporovat sionisty. Počet sionistů v historických zemích se rychle zvyšoval, mnozí rabíni patřili mezi sionisty (Ch. Brody, G. Sicher). Sionisté se angažovali hlavně v prosazování studia hebrejštiny a seznamování židovské mládeže s židovskou historií. Ortodoxie se stala živoucím faktorem k obnově náboženské praxe v zemi. Těž příliv židovských uprchlíků z Polska během první světové války přinesl nové ortodoxní prvky do Čech. Tak vlna imigrantů z východní Evropy pomohla přinést znovuoživení dlouho odmítaných zvyků a institucí v ŽNO v západní části ČSR.

5.6 Školství a náboženské vzdělávání

V ČSR navštěvovaly židovské děti a mládež české či německé školy. Stále platilo to, co za Rakousko-Uherska, totiž že židé v hojně míře posílali své děti do německých škol. Je ale pravdou, že se neustále zvyšoval počet židovských dětí na českých školách.

Československá vláda lpěla na filozofii absolutní svobody svědomí. Vyznavači jakékoliv víry měli dovoleno změnit své náboženství, nebo vystoupit z církve. Rodiče mohli požádat o zproštění výuky náboženství svého dítěte.

Vyučování náboženství a přizpůsobení výuky moderní době jsou předmětem rozsáhlé debaty, která začala už v době mocnářství. Schůze delegátů všech ŽNO Velké Prahy se dohodla na učební osnově židovského náboženství, o které píše J. Polák-Rokycana: „Úkolem vyučování biblických a pobiblických dějin jest seznámiti žáka s tím, co židé v průběhu svých dějin zažili a vykonali. Žactvu mají býti podávány nejen dějinné skutečnosti, nýbrž i význam víry v Boha a jeho učení v dějinách židů a jaký význam má žid. náboženství pro židy a pro lidstvo vůbec. Vyučováním hebrejštiny má se dosáhnouti při nejmenším toho, aby žák rozuměl bibli a modlitbám a mohl se účastnit veřejně

bohoslužby. Poučováním o podstatě a obsahu žid. náboženství mají se vštípati základní myšlenky židovství, pojem Boha, učení o mravním učení a o povinnostech člověka k židovskému společenství.²² Opět je řešena především výuka hebrejštiny a složitost hebrejské abecedy.

Sionisté se zasazovali o obrození židovských denních škol. První židovská obecná škola byla sionisty v Praze otevřena 6. září 1920, vyučovacím jazykem byla čeština. Tato aktivita sionistů se setkala s podporou ze strany ortodoxních kruhů, ale s nesmírným odporem představitelů českožidovského hnutí, kteří bojovali proti sionisty zřizovaným školám po celou dobu první republiky, byl to pro ně návrat k josefínskému školství, separace židovských dětí, pedagogické monstrum a podpora germanizace.

Ve středním a vysokém školství židé stále velice upřednostňovali německý systém.

Po založení ČSR byly Ministerstvem školství a národní osvěty (MŠANO) schváleny pro potřeby vyučování některé vynikající učebnice, které byly povolené již Ministerstvem kultu a vyučování (před r. 1918). Samozřejmě nadále pokračovaly snahy o české překlady.

Téma „rabínský seminář“ bylo velmi aktuální, protože zde stále chyběl český rabínský dorost. Většina rabínů byli cizinci. Mnozí rabíni opakovaně podporují myšlenku na zřízení rabínského semináře. Příliv ortodoxních rabínů z východu vadí čechožidům nejen z jazykových, ale i z pedagogických důvodů, chtějí, aby děti vyučovali lidé pokrokoví.

5.7 Rabínská otázka

Rabinát byl základní částí obce, na ustanovování rabínů dohlížela vláda. Opět to navázalo na praxi z doby Rakousko-Uherska resp. zákon ze dne 21. března 1890. Velkým problémem byl požadavek státního

²² POLÁK-ROKYCANA, Jaroslav. Vyrůstající zájem o židovství. *Rozvoj*, 1936, roč. 43, č. 40, 2. 10. 1936, s. 4.

občanství. Zavedení českého jazyka jako úřední řeči nové republiky přineslo nové problémy do života mnohých ŽNO. V západní části republiky již nebylo základní funkcí rabína být učitelem a soudcem v náboženském právu. Učení *Toře* bylo nahrazeno vyučováním náboženství na veřejných školách. Statut většiny obcí nedovoloval rabínům hlasovat dokonce ani v náboženských záležitostech, to bylo věcí představenstva, dokládají to slova R. Federa: „[...] a morální postavení jeho jest přímo směšné. On není v obci ničím, ve výboru obce nezasedá, od starosty není o radu tázán a nemůže na rozvoj obce vykonávati nejmenšího vlivu [...]“.²³

Velké ŽNO se povětšinou pyšnily vynikajícími rabíny. I přes pokles náboženské praxe se tito rabíni těšili respektu v obci, jediným problémem některých z rabínů byla jejich neznalost češtiny. Zásadní problém byl u malých obcí. Odchod velkého počtu židů do měst zanechal, jak víme, tyto obce bez finanční podpory. Obce neměly dost peněz, aby mohly získat kvalifikovaného rabína. Pokud rabín na malé obci zemřel, jeho místo často zůstalo uvolněné. Některé z obcí byly obslouženy tzv. navštěvujícími rabíny, jiné obce využívaly jako rabíny nekvalifikovaných sil, většinou studentů z východu. Tato praxe vedla k dalšímu poklesu v religiozitě a k úpadku prestiže rabinátu. Špatnou finanční situaci rabínů se snažil vyřešit i stát a poskytoval „Výpomoc z nouze“ rabínům chudších obcí. Pak byl dne 25. června 1926 vydán *Zákon kongruový*, podle kterého měli rabíni stanovený nejnižší příjem. S uspokojivým řešením rabínské otázky přišla až *Nejvyšší Rada*.

5.8 Pohřební bratrstva a hřbitovy

I přes talmudický zákaz se objevovaly některé velice výstavné hroby, na hrobech byla po vzoru západu Evropy i květinová výzdoba.

²³ FEDER, Richard. Potřebujeme učitele nebo rabíny? *Rozvoj*, 1924, roč. 31, č. 9, 15. 5. 1924, s. 2.

Úpadek náboženského citění a dobrých mravů se projevoval, i pokud jde o návštěvu hrobů. Mezi ortodoxními židy byla nadále velice populární návštěva hrobů významných rabínů. Pokračoval spor ohledně kremace resp. ohledně pohřbívání uren, v Praze byl založen urnový hřbitov.

5.9 Pražská židovská náboženská obec

Praha byla městem s nejpočetnější židovskou populací. Volby 30. října 1921 do PŽNO měly celorepublikový význam. Obec byla rozdělena do 4 proudů – nejvíce hlasů, 2.862 získala německá *Strana demokratická / Demokratische Partei der Prager Juden. Svaz Čechů – židů v Československé republice* získal 2 344 hlasů a došlo tak k historickému průlomů, protože poprvé získali představitelé českožidovského hnutí zastoupení v představenstvu PŽNO. Sionisté – *Národní strana židovská* získala 1 968 hlasů a *Židovské sdružení středostavovské v Praze / Jüdische Mittelstands-Vereinigung in Prag*, které volili ortodoxní židé, obdrželo 2 083 hlasů. Předsedou PŽNO byl zvolen 17. září 1922 A. Stein a stal se tak prvním českým starostou PŽNO. Další volby se konaly až v r. 1929 a provázely je zmatky. V červnu 1930 po osmi letech nahradil A. Steina L. Singer na místě předsedy PŽNO. Dalšími předsedy pak byli B. Stein a M. Reiner.

PŽNO byla už za monarchie místem bitvy pro českožidovské hnutí, které obviňovalo ostatní proudy z germanizace a nedostatku porozumění pro „důležitost českého jazyka“, tato bitva stále hořela. Stále se řešila nevyhovující situace, pokud jde o bohoslužby v češtině. Za užívání němčiny byli kritizováni členové reprezentace i vrchní rabín.

Docházelo k soustavným polemikám a hádkám mezi jednotlivými frakcemi v reprezentaci PŽNO.

V r. 1930 vrchní rabín Ch. Brody odešel z ČSR, jako zastupující vrchní pražský rabín působil A. Deutsch, pak se stal vrchním rabínem G. Sicher a po jeho odchodu do Jeruzaléma A. Deutsch.

5.10 Židovské náboženské obce v právu – struktura a statut

V době vzniku ČSR se Čechy řídily stále rakouským zákonem z 21. března 1890. Mnoho židů nechtělo platit náboženskou daň.

5.11 Vznik svazů

Pokračující dezorganizace ŽNO vyvolávala už mnoho let potřebu čelit vznikajícím nedostatkům jak kulturním, tak i školským, a řešit na novém a širším základě i hmotnou existenci ŽNO. V dobách Rakouska-Uherska se tyto snahy nesetkaly s velkým zdarem, k vytvoření vyšší kultové organizace v předlitavských zemích vůbec nedošlo. Po vzniku republiky se potřeba mít nějakou centrální autoritu, nějakého koordinátora činností jevila ještě naléhavěji.

Představitelé obcí se snažili o vytvoření ústředního orgánu, šlo o komplikovaný proces, hlavně z jazykových důvodů a proto, že velké obce se odmítaly spojit do jednoho svazu s malými obcemi. Nakonec se vytvořily tyto svazy: *Zemský svaz židovských náboženských obcí na Moravě*, *Zemský svaz židovských náboženských obcí ve Slezsku*, *Svaz českých náboženských obcí židovských v Čechách*, *Svaz židovských náboženských obcí s jednací řečí německou a Svaz židovských náboženských obcí Velké Prahy*. Stanovy všech pěti svazů byly v zásadě podobné a jejich činnost velmi pozitivní. V krátké době zaujaly svazy významné místo v židovském životě. MŠANO je uvítalo jako mluvčí a reprezentanty ŽNO. Jen pár menších obcí nevstoupilo do žádného svazu. Logickým výsledkem snah o organizační jednotu bylo spojení svazů do *Nejvyšší Rady svazů náboženských židovských obcí v Čechách, na Moravě a ve Slezsku* (NR).

5.12 Nejvyšší Rada

NR byla založena na konci listopadu 1926. Vnitřní struktura NR byla založena na předpokladu úplné rovnosti všech 5 svazů. Prvním předsedou výboru NR byl A. Stein. Postupně se přesunul organizovaný náboženský život z jednotlivých ŽNO v západní části republiky na

svazy a NR. Během tohoto období NR získala autoritu mezi ŽNO, ale též prestiž, kterou potřebovala k vyjednávání s vládou a úřady. V lednu 1928 NR vypracovala program, jehož postupná realizace pomohla nejen zastavit úpadek, ale dokonce se podílet na rekonstrukci a vylepšení židovského náboženského života. Nejdůležitějšími body programu NR byly: zpracovávání statistických údajů ohledně ŽNO, slučování ŽNO, publikace českého překladu *Pentateuchu*, snaha o reformu vyučování náboženství, péče o památky a historické bádání, podpora kandidátů rabínství a ohromná, a nebyť *Mnichovské dohody* a druhé světové války, i úspěšná snaha o zřízení rabínského semináře.

5.13 Snaha o povinnou organizaci

Ačkoliv došlo k vytvoření svazů a NR, nebyl tu zákonný podklad nucenosti, protože jednotlivé ŽNO nemusely poslouchat a mohly ze svazů prostě vystoupit.

NR vypracovala návrh novely k zákonu ze dne 21. března 1890, MŠANO však vypracovalo vlastní návrh. *Zákon č. 9/1937 Sb. Národního shromáždění, jímž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* byl přijat 21. ledna 1937. Nabytí účinnosti zákona bylo ale vázáno na vypracování *ústavy náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské* a její schválení vládou ČSR. NR předložila osnovu ústavy jednotlivým ŽNO k vyjádření. Boj mezi frakcemi uvnitř židovské komunity ale pokračoval, připomínky k návrhu *ústavy* se množily. O. Stross k tomu uvádí: „[...] dnešní doba jest nejméně vhodná k zahájení nějakého urputného vnitrožidovského boje [...]. Cesta k dorozumění mezi námi a sionisty (ovšem k žádnému programovému vyrovnání) vede pouze přes odpolitování židovských

náboženských obcí.“²⁴ Vládní debata nad *ústavou náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské*, která měla přes 200 paragrafů a diskuze s NR trvala příliš dlouho a byla bezvýsledná. *Zákon č. 9 / 1937 Sb.* nenabyl tedy nikdy účinnosti.

5.14 Konečná fáze

Po *Mnichovské dohodě* proudili do Prahy židovští uprchlíci ze zabraného pohraničí. České židovstvo se ocitlo v nejhorší situaci za dobu své mnohasetleté historie. Vše vyvrcholilo v tragédii *šo'a*.

²⁴ STROSS, Otto. Quo usque? *Rozvoj*, 1938, roč. 45, č. 6, 11. 2. 1938, s. 2.

TEORETICKÝ A PRAKTICKÝ PŘÍNOS DISERTAČNÍ PRÁCE:

Za hlavní přínos své práce považuji skutečnost, že se mi podařilo postihnout proměnu židovského náboženského života v Čechách v daném období, zasazení do celkového historického kontextu a odraz politických událostí. Skutečnosti, v odborné literatuře již častokrát zmiňované, jsem se snažila uvést pouze stručně, domnívám se, že není třeba opakovat to, co bylo již mnohokrát řečeno a napsáno. Mojí snahou bylo postihnout konkrétní názory tehdejších čechožidů na náboženský život ve sledovaném období. Stěžejní část mé práce je založena na systematickém shromáždění názorů a to jak z monografií předních představitelů českožidovského hnutí, tak z článků týkajících se židovského náboženského života, z *Kalendáře česko-židovského*, *Českožidovských listů* a *Rozvoje*, kde se objevují názory nejen vůdčích českožidovských pracovníků, ale i obyčejných tehdejších čtenářů. Snažila jsem se z článků, jež zaznamenávají aktuálnost a vyznačují se velkou konkrétností, vybrat nejpodstatnější myšlenky a sledovat tak proměny názorů a vnitřní diskuzi v průběhu let. Domnívám se, že v tomto směru jsou časopisy daleko významnějším zdrojem, nežli monografie.

Samozřejmě je nutné zdůraznit, že ačkoliv stanoviska dalších proudů v judaismu té doby je možné z českožidovských pramenů postihnout, tak nejsou v mé práci zdaleka tak podrobně zmíněna, jako stanoviska čechožidů. Bylo by třeba stejné analýzy, i pokud jde o názory dalších hlavních proudů, tedy sionistů, německých liberálů a představitelů ortodoxie. V tomto směru by se měl ubírat další výzkum.

SEZNAM PUBLIKOVANÝCH PRACÍ:

- OLIBERIUŠOVÁ, Nina. Toleranční patent. Předáno do tisku.
- OLIBERIUŠOVÁ, Nina. Školská reforma. Předáno do tisku.

VÝČET NEJDŮLEŽITĚJŠÍCH POUŽITÝCH PRAMENŮ, LITERATURY A DALŠÍCH ODBORNÝCH ZDROJŮ:

PRAMENY – PERIODIKA:

Českožidovské listy, 1898–1903.

Kalendář česko-židovský, 1881–1938.

Rozvoj, 1904–1938.

PRAMENY – PUBLIKACE:

FEDER, Richard. *Život a odkaz*. 1. vyd. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1973. 213 s.

KLINEBERGER, Bohdan (RATAJ, Antonín). *Neumřel Velký Pan*. Praha: Akademický spolek Kapper, 1931. 169 s.

KLINEBERGER, Bohdan. *Národ a národnost*. Praha: Jednota pro péči hospodářskou a kulturní, 1919. 62 s.

KLINEBERGER, Bohdan. *Naše budoucnost. Sociologická studie*. Praha: Rozvoj, 1911. 71 s.

KLINEBERGER, Bohdan. *Náboženský cit, rozbor hodnoty náboženství*. Praha: Lidové družstvo tiskařské, 1906. 448 s.

KOHN, Jindřich. *Co jest a co není národní právo sebeurčení*. Praha: Sekretariát Jednoty průmyslové, 1919. 24 s.

LEDERER, Edvard. *Českožidovská otázka*. Praha – Smíchov: Ed. Lederer, 1899. 47 s.

LEDERER, Edvard. *Krise v židovstvu a v židovství*. Praha: Kapper, 1934. 116 s.

LEDERER, Edvard. *Palestýna*. Praha: Rozvoj, 1912. 136 s.

RAKOUS, Vojtěch. *Modche a Rézi*. Praha: G plus G, 2009. 171 s. ISBN 978–80–87060–17–9.

RAKOUS, Vojtěch. *Vojkovičtí a přespolní*. Praha: Československý spisovatel, 1986. 236 s.

RAKOUS, Vojtěch. *Na rozcestí*. Praha: Svaz českých pokrokových židů, 1914. 40 s.

VOHRYZEK, Viktor. *Kniha životní moudrosti*. Praha: Obelisk, 1925. 132 s.

VOHRYZEK, Viktor. *K židovské otázce: vybrané úvahy a články*. Praha: Kapper, 1923. 334 s.

LITERATURA:

COHEN, Gary. Jews in German Society: Prague, 1860–1914. In *Central European History*, Vol. 10, no. 1, Atlanta: Emory University, 1977. s. 28–54.

FLEISCHMANN, Gustav. The Religious Congregations 1918–1938. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 267–330.

IGGERS, Wilma Abeles. *The Jews of Bohemia and Moravia. A Historical Reader*. Detroit: Wayne State University Press, 1992. 412 s. ISBN 0–8143–2228–X.

KESTENBERG-GLADSTEIN, Ruth. The Jews between Czechs and Germans in the Historic Lands, 1848–1918. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 21–72.

KIEVAL, Hillel. The making of Czech Jewry. National Conflict and Jewish Society in Bohemia, 1870–1918. New York: Oxford University Press, 1988. 279 s. ISBN 0-19-504057-0.

KLEMPERER, Gutmann. Pražský rabinát od časů rabiho Löwa ben Becalel, známého pod jménem rabi Löwe, až do našich časů /1609–1879/. Přel. A. Bláhová. 1. české vyd. Praha: Sefer, 2008. 198 s. ISBN 978-80-85924-54-1.

- MUNELES, Otto. *Bibliografický přehled židovské Prahy*. Praha: Státní židovské muzeum, 1952. 562 s.
- NEWMAN, Ja`akov, SIVAN, Gavri`el. *Judaismus od A do Z: slovník pojmů a termínů*. Přel. D. Zbavitel, M. Zbavitelová. 1. české vyd. Praha: Sefer, 1992. 285 s. ISBN 80-900895-3-4.
- PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 1. vyd. Praha: Sefer, 1993. 430 s. ISBN 80-900895-4-2.
- RABINOWICZ, Aharon Moshe. The Jewish Minority. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 155–267.
- ROTHKIRCHEN, Livia. *The Jews of Bohemia and Moravia. Facing the Holocaust*. Jerusalem: Yad Vashem, Lincoln: University of Nebraska Press, 2005. 447 s. ISBN 0–8032–3952–1.
- STRANSKY, Hugo. The Religious Life in Historic Lands. In *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys. Volume 1*. 1st ed. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America: Society for the History of Czechoslovak Jews, 1968. s. 330–359.
- YEGAR, Moshe. *Československo. Sionismus. Izrael*. Přel. E. Adamová, P. Sláma. 1. české vyd. Praha: Victoria Publishing: East Publishing, 1997. 235 s. ISBN 80-7187-087-0.

ELEKTRONICKÉ DOKUMENTY:

V disertaci jsem čerpala z několika zákonů v elektronické podobě, uveřejněných Společností pro církevní právo při PF UK nebo Parlamentem ČR, z článků z Goldova sborníku, z článků z Roš chodeše uveřejněných FŽO v ČR a z hesel z odborné elektronické encyklopedie YIVO.

SUMMARY

Till the end of the 18th century the Jewish congregation was the nucleus of the traditional Jewish society and had embraced every aspect of Jewish life. This status has started to change because of the reforms of the emperor Joseph II. The process of secularization continued during the reign of Leopold and Francis II., very important role played the Judenpatent, the communities had been progressively Germanized.

After the Revolution of 1848 two waves of internal migration occurred and as a result of that were an evacuation of old Jewish settlements and a creation of new large Jewish congregations. There were a number of factors which caused the Jews to adopt the German culture at the period around 1830–1870, especially in big cities.

The Jewish schools with German as the language of the instruction gave to the Jewish children only an elementary knowledge of Judaism. The role of the Jewish community in the life of Jews began to weaken, religious indifference spread.

The period of German dominance in Bohemia was over and it was reflected in the Jewish assimilation, the Czech language begun to penetrate among the Jews. To the industrialized centers were coming Jews from agrarian areas. For some small congregations it became difficult to maintain their institutions.

In Prague the situation was very specific, the German society was extremely liberal and Prague Jews did not feel a need to change their German orientation of their community.

The turn of the century was influenced by the growth of German anti-Semitism. As a reaction there appeared two new concepts, the Czech-Jewish Movement and the Zionism, both begun to shift away from German liberalism and tried to change the orientation of communities.

There was the decline in religious interest. At the turn of the century there were four elements in the Jewry: Orthodoxy, Liberalism, Zionism and the Czech-Jewish Movement. In the synagogues, the service, somewhat shortened but basically following the traditional prayer book, included choral singing, organ music, a sermon. Most of the Jews were no longer able to read and understand the Hebrew texts. The Burial Brotherhoods had still very high prestige.

The integration of the Jews in Czech-language cities was much more difficult. The Czech-Jewish organizations tried very hard to have religious services in Czech language. They were successful in countryside; the Jewish institutions in Prague and in its suburbs and in German-speaking areas were much more resistant to their activity.

Inside the Czech-Jewish Movement there was a discussion about the reform. The leaders of Czech-Jewish Movement paid attention to publishing of Czech religious literature.

There was no rabbinical seminary, the students studied abroad. Many of our rabbis were foreigners, some of the rabbis came from orthodox Galicia, and so there were many conflicts between the orthodox rabbis and the progressive Czech Jews. The religious instructions in the public schools were low. Most of the Jews wish their children to study at the school with instructions in German. The Jewish school system played a leading role in the struggle between the Czechs and Germans. The Czech-Jewish Movement was successful and year by year more and more German-Jewish schools were closed. But German secondary schools and the German university were still very popular among the Jews. There was quite extensive discussion about the religious instructions at the beginning of the 20th century.

Many of the religious communities had financial problems. On March 21, 1890, the Law no. 57 „legal status of the Israelite Religious Society“ was enacted and the budgets of congregations were secured.

After the outbreak of World War I refugees came here, they were very religious and it was in a sharp contrast to the decline here.

After establishing of the first Czechoslovak Republic there were large differences between the western and eastern sectors of the republic. Most of the Jews in Bohemia were much assimilated.

The religious congregations were the only Jewish organizations recognized by the new state to represent the Jews. On October 22, 1918, a Jewish National Council was created. The switchover of Jews from the German to the Czech nationality group continued. Except of the Zionists the Jews did not regard themselves as nationality, but as the Germans or Czechs of Jewish religion.

The official Jewish religious congregation in Czechoslovakia lost much of its original position in Jewish life. General religious decline and the deterioration of religious tradition continued. Many people were not willing to pay the religious tax and left the communities. On the other hand certain factors made for a renaissance of creative Jewish living. Especially the Czech-Jewish movement and Zionists became very active. The leaders of the Czech-Jewish movement emphasized the importance of the religion as the one feature distinguishing the Jews from their gentile fellow-citizens. Many former German-oriented Jews begun to give financial support to religious institutions, many of them became Zionists. The Orthodoxy became a vital factor in the revival of the religious observance.

The religious instructions were not required by the new state. There was an extensive debate within the Czech-Jewish movement about the religious instructions and especially about Hebrew teaching. The Zionists were fighting for the creation of Jewish national schools, this was supported by the Orthodox Jewry, and the leaders of the Czech-Jewish Movement were strongly against it.

Unfortunately there were not enough rabbinical candidates from Bohemia. Another problem was the citizenship requirement and the

knowledge of Czech, because still many of our rabbis were foreigners. Many of congregations had not enough money to get the qualified rabbi and that led to the further decline of the prestige of the rabbinate.

Prague was considered as the headquarters of Czechoslovak Jewry. The elections of October 1921 of the Jewish Congregation assumed more than local significance. There were constant controversies between the four fractions.

The law no. 57 of the Austro-Hungarian Monarchy was taken over without change by the Czechoslovak Republic.

There were efforts to create some central authority. Finally there were established five federations; their work was extensive and fruitful. The five Federations decided to establish the working association – the Supreme Council of the Federations of Jewish Congregations. The focal point in the organized religious life shifted increasingly from the individual congregations to the Supreme Council. The Supreme Council not only helped to stop the decline, but even contributed to the improvement of Jewish congregational life.

Many of the leaders work toward the establishment of a compulsory organization. But the internal discussions and struggles went on. Unfortunately the political situation has radically changed, the border regions fell to the Nazis and shortly after that started the occupation.

BIBLIOGRAFICKÁ IDENTIFIKACE

Proces asimilace začal během vlády císaře Josefa II. Nejprve se židé přiklonili k německé kultuře. Role židovské obce v životě židů se umenšovala. Na konci 19. stol. zde byly v podstatě čtyři směry v rámci judaismu: ortodoxie, německý liberalismus, sionismus a českožidovské hnutí. Popsala jsem na mnoha příkladech snahu českožidovského hnutí o přeměnu orientace ŽNO (bohoslužby, náboženské vzdělávání, rabínská otázka, atd.). Popsala jsem konflikty mezi čtyřmi směry v judaismu. Věnovala jsem pozornost změnám po založení Československé republiky, obzvláště snahám o zřízení centrální autority.

The process of assimilation started during the reign of the emperor Joseph II. The Jews first adopted the German culture. The role of the Jewish community in the life of Jews began to weaken. At the end of the 19th century there were four elements in the Jewry: Orthodoxy, German Liberalism, Zionism and the Czech-Jewish Movement. I have described in many examples how the Czech-Jewish Movement tried to change the orientation of communities (religious services, religious instructions, rabbinic question, etc.). I have described many conflicts between the four elements in the Jewry. I paid attention to the changes after establishing of the first Czechoslovak Republic, especially to the efforts to create some central authority.

asimilace, pokles náboženské praxe, českožidovské hnutí, sionismus, bohoslužby, náboženské vzdělávání, rabínská otázka

assimilation, decline in religious interest, Czech-Jewish Movement, Zionism, religious services, religious instructions, rabbinic question